

Summary

Sokal'ska O. V. Corona «scrutinium» or литовсько-руське «выведашь»: pretrial investigation is on Ukrainian earths in XVI age. — Article.

In the article the problems of pretrial investigation are probed in Grand Duchy of Lithuania. «Shkrutyinium» is probed, and «выведашь» as actions, which engulfed pretrial investigation, search and consequence measures.

Keywords: pretrial investigation, «shkrutyinium», «выведашь», Grand Duchy of Lithuania, Statuts of Grand Duchy of Lithuania.

УДК 340.15(474.5):347.96

В. М. Петровський

ПОЛІЦЕЙСЬКА ФУНКЦІЯ У ДІЯЛЬНОСТІ СУДОВИХ ЧИНОВНИКІВ ЗА СТАТУТАМИ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО

Як показує світова практика, створення поліції відбувається за абсолютизму, коли держава починає активно втручатися в усі сфери суспільного та приватного життя. Звичайно, говорити про існування поліцейських органів у Великому князівстві Литовському ми не можемо, тоді ще не прийшов їх час. Але розвиток держави вимагав виконання деякими її органами та посадовими особами дій, які ми тепер називаємо поліцейськими функціями.

З давніх-давен охороною правопорядку у суспільстві опікувалася община. Спеціальних посад для цього не існувало, оскільки дбати про правопорядок було обов'язком кожного члена общини. Згодом з'являються перші посадові особи, до функціональних обов'язків яких входила і охорона правопорядку. Однією з найбільш давніх таких посад була посада діцького. Про діцьких згадує ще Руська Правда [1, 70, 72]. Його функції — це доставити певну сторону приводом у суд або здійснити майнове стягнення за рішенням суду. «Коли бы ся который князь, або пан, або человек наш пожаловал нашему воеводе на князя, або на пана, або на боярина Киевского: ино ему обослати его листом, абы перед ним къ праву стал; а пак ли бы на лист его не сталъ, ино послати децко-го и поставити къ праву...», — читаємо в уставній земській грамоті Київській землі [2, 192]. За Волинською уставною грамотою, «коли на кого жалоба прийдець, ино того первым листом и другим обослати: и коли на тыи два листа не станет, тогда децко-го послати» [3, 146].

За Статутом 1529 року у випадку, коли засуджений ухилявся від виконання судового вироку, його майно передавалося стороні, яка виграла процес, з призначенням терміну для викупу майна (Див.: Статут 1529 р., розд. IV, арт. 31). Ця процедура знову ж таки відбувалася в присутності діцького. Такий засіб виконання судового рішення називався «врядовий грабіж», на відміну від «безправного грабіжу», тобто такого, що проводився самовільно, без відома вряду.

Також діцький висилався на місце скоєння правопорушення в тих випадках, коли пан відмовлявся «уделати справедливость» у відношенні до свого

підданого: «Пак ли будет некоторый (пан) отводить, ино нам дати децького; а не пригодить ся нас в великом князьстве Литовьском, ино воеводам нашим моцно (наильно) дати децького» [4, 29].

Іноді свідки не могли з'явитися до суду з поважної причини. В такому випадку діцькі опитували їх за місцем проживання. Результати опитування вони доповідали суду.

Діцьких досить часто били. Аналіз матеріалів судової практики свідчить про те, що побиття тих, хто розносив «позви», було досить поширеним явищем. У деяких випадках діцькі були просто не в змозі доставити відповідача до суду. В разі признання такого відповідача винним у здійсненні правопорушення, він не тільки програвав справу, але й відшкодував усі судові витрати.

Другою посадовою особою, яка виконувала певні поліцейські функції, був віж. Великий князь або намісник-державець могли послати віжа на місце скоєння злочину, якщо судова справа потребувала ознайомлення із обставинами скоєння злочину на місці. Віж оглядав місце злочину, тіло забитого або рани потерпілого, опитував свідків, а потім повинен був офіційно засвідчити те, що побачив або почув: «...на обвожене оногo кгвалту ... брал... вижом з уряду замка господарьского ... служебника его милости пана ... старосты Луцкого, на имя Павла Невишского, и там был и оттоля приехавши ... теми словами сознал: иж, будучи у Шулжинцов, видел есми там тых кгвалтовников ... которые передо мною вижом и пред сторонами доброволне визнавали ... иж, на имене ... Чернятин кгвалтом наехавши, девку узали и батка ее Павла Зозулю збили и зранили...» [5, 51]. Його свідчення мало офіційний, «урядовий» характер, розглядалось як судовий доказ і було підставою для здійснення правосуддя. Віжів посилав і Великий князь, і намісник-державець, і особи, що судили за дорученням Великого князя або намісника-державця. «Віжування» звичайно доручалося їх врядикам-слугам: «Послал зо мною вижом врядовым боярина Любецкого, Терешка», «на огледане збитя и ран того боярина своего брала ее милост у мене вижом боярина господарьского Красносельского Ждана Павловича», — читаємо в судових актах епохи, що розглядається [5, 51, 99].

За дорученням Великого князя або намісника-державця віж міг розслідувати деякі обставини справи або перевіряти показання свідків: «Писар Сенко (позивач) рек, абыхмо послали там вижа нашого з десяти рублев того ся доведати, так ли будет, как тые людъци поведали. Ино мы (великий князь Олександр) для лепшого справедливости посылали там вижа нашого з десяти рублев того ся доведати и нам отказати. И дворянин наш Бокей там был, и того осмотрел, и нам отказал ...» [6, 75].

Також віж надсилався як наглядач в доменіальний суд пана над селянами (Див.: Статут 1529 р., розд. VI, арт. 8). Віж мав право заарештувати і доставити у в'язницю осіб, які підозрювалися у скоєнні злочину.

Віж мав бути присутнім і при виклику в суд шляхти для відшкодування збитків (Див.: Статут 1529 р., розд. VI, арт. 4). Також його посиляли і у разі виникнення суперечки між шляхтою і мешканцями міст з правом на самоврядування. В судовій справі від 14 серпня 1564 р. читаємо про скаргу лентвіята,

бурмістра і міщан Луцька на те, що слуги пана Івана Чаплича-Шпановського наїхали «моцно, квалтом» на міську в'язницю, звільнили звідти ув'язненого, підданого пана Чаплича-Шпановського, і побили охоронців. «На обвожене того квалту и на огледане збитя и ран молодца местцького брали в мене вижом з уряду замкового служебника моего Лукаша Кгрушовского» [6, 64–65].

Акти насилля над віжами, так само як і над діцькими, також мали місце. Судові акти фіксують численні випадки нескорення віжам з боку магнатів і шляхти, їх слуг і навіть насильства над віжами. Так, віж Миколай доповідав, що, за призначенням Луцького гродського суду, він вручив рикуні (управительці панським маєтком) пана Михайла Козинського «копею з листу навпоминального о посегане кгрунту Бытенського, поведаячи той рыкуни, абы тот лист и копею вряднику отдала, а врядник абы до пана послал; то пак тая рыкуня лист и копею з окна за нами выкинула» [6, 123]. Вже згадуваний віж Павло Невишський доповідав, що врядник князя Костянтина Острозького не тільки відмовився чинити суд над своїми селянами, але й затримав і ув'язнив віжа: «мене вижа в себе загамовал и через три дни держал» [6, 49–51].

За свою роботу віж отримував платню, так зване «віжове». Розмір віжового залежав від рангу правителя, який послав віжа, і був визначений Статутом 1529 року. Віжам воевод, старост і маршалків належало платити по полтині грошей, а віжам їх намісників — по півкопи (Див.: Статут 1529 р., розд. VI, арт. 34). Але часто віжі намагались стягти з населення більшу платню, ніж це було передбачено законом. На сеймах 40-х років XVI ст. (Берестейському, Віленському), де йшла мова про розробку і прийняття Статуту 1566 року, зокрема, про впровадження виборних земських суддів і писарів, стани сейму вказували, що старости, державці та їх намісники нерідко посилають віжами людей простих, «віри негідних», тобто міщан, тяглих людей і навіть «холопью невольную», які беруть віжування по 12 грошей. Вказувалось, що такі віжі, звичайно, дають показання на користь тих, хто їм дорожче заплатить. Стани сейму просили, щоб Великий князь скасував високу судову платню через її «обтяжливість», оскільки висока платня змушувала багатьох відмовлятися від судового захисту своєї власності. Магнати і шляхта домагалися, щоб у кожному повіті обиралися троє, четверо або п'ятеро присяжних віжів з місцевих бояр-землевласників, людей добрих і гідних віри, які б брали віжування по грошу за мило. Великий князь на це прохання відповів, що він залишає рішення за тими, хто буде вносити поправки до Статуту.

Отже, до проведення судової реформи в 60-х роках XVI ст. система врядів не була постійною, впорядкованою, зазвичай, поліцейські функції судових чиновників виконувалися особами, призначеними судовою владою в кожному окремому випадку. Єдиним критерієм при призначенні була воля того, хто призначав. Тому часто ці призначення були випадковими, а призначені особи за особистими якостями і рівнем професіоналізму не відповідали вимогам, що їх висувала кожна конкретна судова справа.

Як вже вказувалося, таке становище у судочинстві проіснувало до 60-х років XVI ст. В 1564–1566 рр. у Литовсько-Руській державі проводиться судова

реформа, за якою створюється не тільки нова судова система, а й система постійно діючих судових чиновників.

Внаслідок судової реформи було зроблено перший крок на відокремлення суду від адміністрації, а в судових установах з'являються професіонали. Упорядковується і система судових чиновників.

Судовими чиновниками, на яких покладалося виконання поліцейських функцій, були возні, які після реформи значною мірою замінили віжив і діцьких. Ця посада вводилася для того, щоб «въ каждомъ праве на врядахъ... земскомъ, гродскомъ, подькоморскомъ и комисарьскомъ авжды порядок и права обычайне шла» (Статут 1588 р., розд. IV, арт. 8). За Статутом 1566 р. возні обирались воеводами повіту. Закон вимагав від воевод, щоб вони призначали на цю посаду «шляхту, людей добрих, веры годных, цнотливых, оселых в том же повете» (Статут 1566 р., розд. IV, арт. 4). Про їхню кількість закон говорить, що їх повинно бути «так много яко бы их потреба указывала, водле повету и широкости его а потребности людской» (Статут 1566 р., розд. IV, арт. 4). Як правило, обирали від трьох до п'яти возних на один повіт. Статут 1588 р. передав вибори возних в руки повітової шляхти. Він постановив, що возних у повітах Велико-го князівства Литовського обирає повітова шляхта разом з земським судовим в'язом повіту, а відповідні воеводи, або старости, обрані кандидатури затверджують (Див.: Статут 1588 р., розд. IV, арт. 8).

Обов'язками возного було носити позви і викликати ними в суд, призначати «рок» (термін розгляду справи), брати присягу із сторін і свідків, виконувати судові вирокі, проводити слідство і заносити в судові книги всі обставини справи. При займанні посади возний давав присягу (Статут 1566 р., розд. IV, арт. 4; Статут 1588 р., розд. IV, арт. 8).

Головними обов'язками возних було засвідчення перед судом усього побаченого і почутого у справі, що розглядалася, і виконання судових вироків. Возні мали також бути присутні на судових засіданнях як глашатаї (возний приводив сторони до присяги, викликав свідків до залу судового засідання тощо) і здійснювали контроль за порядком у суді. Крім цього возні доставляли «позви» особам, які викликались до суду (Див.: Статут 1588 р., розд. IV, арт. 53). Возні виступали свідками, як у кримінальних справах, так і в цивільних (при укладанні цивільних угод, договорах купівлі-продажу, поділах майна тощо). Возний засвідчував хворобу сторін, що позивалися, і свідків у випадку їх повторної неявки до суду (Див.: Статут 1588 р., розд. IV, арт. 23). Виїжджаючи «на справу», возний повинен був мати «сторону», «людей посторонних». Такими «сторонами» були два шляхтичі «веры годные». При возному вони знаходилися для «подпиранья вызнанья и свидетельства» (Див.: Статут 1588 р., розд. IV, арт. 9). Сторону формував на свій вибір сам возний. Возний не тільки був присутнім на «справі», не тільки оглядав те, що вимагало його засвідчення, але й оформляв усі обставини справи спеціальним листом, який називався «квит». Лист закріплювався підписом і печаткою возного і підписами та печатками «сторони».

У Луцькій гродській записовій книзі 1577 р. від 14 квітня міститься заява від імені Брацлавського воеводи і кременецького старости князя Януша Зба-

разького про відмову возного Григорія Красносельського вчинити доручене йому судом слідство у справі про захоплення паном Ласком Секунським і «москвитиною» Степаном Шараповичем маєтків кременецького старости в Кременецькому повіті [7, запис № 264]. Від 16 лютого читаємо запис про скаргу пана Івана Княгининського про побиття возним Марком Збраним його селянина в селі Княгинині [7, запис № 133]. Отже, випадки зловживання возними владою були досить частими, що й викликало необхідність правового регулювання їх діяльності.

За зловживання владою возний карався смертю. З іншого боку, частими були випадки насильства над возними з боку магнатів і шляхти. Тому возні повинні були при врученні позовів мати при собі двох шляхтичів на випадок, якщо відповідач чинитиме опір владі. За образу возного і знищення позовів («если б кто посланца от старост судовых и суда земского с ихъ листами прибил и листы подрал») винний підлягав 12-тижневому ув'язненню в замку, а возному-шляхтичу сплачувалось «безчестя» (Див.: Статут 1566 р., розд. IV, арт. 5). Однак, незважаючи на загрозу покарання, магнати і шляхта нерідко чинили опір владі, навіть із зброєю в руках та з застосуванням насильства.

У Луцькій гродській книзі в записі від 23 січня поміщено скаргу Андрія Добринського на дружину Дем'яна Гулевича, яка наказала своїм слугам захвати возному до рота, з вимогою з'їсти, вручений їй позов у справі про наїзд її чоловіка на маєток скаржника в селі Боганиця. Возному слуги відповідалки вибили зуба і вирвали бороду [7, запис № 55]. Отже, юридичний захист життя, гідності і здоров'я возних був нагальною потребою, зумовленою реальним життям періоду, що розглядається.

Таким чином, можна констатувати, що у Статутах Великого князівства Литовського ще тільки намітилися органи, які мали здійснювати поліцейські функції в державі. Виконання цих функцій було спрямоване на забезпечення діяльності судових органів, на охорону правопорядку, перш за все, у судах.

Література

1. Суд Ярославль Володимирич. Правда Русская // Российское законодательство X–XX вв. / Под ред. О. И. Чистякова. — М., 1984. — Т. 1.
2. Ясинский М. Н. Уставные земские грамоты Литовско-Русского государства. — К., 1888.
3. Привилей всей земли Волынской на права и вольности их // Суд і судочинство на українських землях у XIV–XIV ст. / За заг. ред. П. Музиченка. — О., 2000. — С. 146.
4. Судебник Казимира (1468 г.) / Отв. ред. А. Тила. — Вильнюс, 1967.
5. Ясинский М. Н. Материалы для истории судоустройства и судопроизводства в Литовско-Русском государстве: Акты о копных и панских судах. Т. 1. (1501–1588). — К., 1897.
6. Акты Литовско-Русского государства, изданные М. Довнар-Запольским. Вып. 1 (1390–1529 гг.). — М., 1900.
7. Луцкая гродская записовая й поточная книга 1577 г. / Сост. Е. П. Диаковский. — К., 1907.

Анотація

Петровський В. М. Поліцейські функції у діяльності судових чиновників за Статутами Великого князівства Литовського. — Стаття.

У статті розглядається діяльність судових чиновників у Великому князівстві Литовському. Досліджуються їхня компетенція, права, обов'язки за Статутами Великого князівства Литовсько-

го. Робиться висновок про те, що у Статутах Великого князівства Литовського ще тільки намітилися органи, які мали здійснювати поліцейські функції в державі. Виконання цих функцій було спрямоване на забезпечення діяльності судових органів, на охорону правопорядку, перш за все, у судах.

Ключові слова: поліцейські функції, Статути Великого князівства Литовського, віж, діцький, возний, судова система.

Summary

Petrovskiy V. M. the Constabulary functions in activity of judicial officials according with Statuts of the Grand Duchy of Lithuania. — Article.

In the article activity of judicial officials is examined in the Grand Duchy of Lithuania. Probed their jurisdiction, rights, duties according with Statuts of the Grand Duchy of Lithuania. Drawn a conclusion that in Statuts of the Grand Duchy of Lithuania organs which must were carry out constabulary functions in the state were only set yet. Implementation of these functions was directed on providing of activity of judicial bodies, on the guard of law and order, foremost, in courts.

Keywords: constabulary functions, Statuts of the Grand Duchy of Lithuania, vij, ditskiy, vozniy, judicial system.

УДК 340.15(474.5)“1588”:347.97/99

Г. В. Журбелюк

РЕГУЛЮВАННЯ ПРОБЛЕМ СУДОУСТРОЮ СТАТУТОМ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО 1588 Р.: ОСУЧАСНЕННЯ ДОСВІДУ

Проблеми судової реформи і організації судочинства в Україні піднімаються з часів запровадження в умовах незалежності нового демократичного порядку і спроб реорганізації трьох гілок влади. В цьому контексті актуалізувалися питання вивчення досвіду українства по реформуванню судової гілки влади у попередні періоди, адаптування суду до потреб суспільного розвитку. Досвід реформи суду (Бельський Сейм 1564 р.), поширення його на територію України займає гідне місце. Реформа, відгукуючись на нагальні потреби феодалізації, забезпечення надійного правового захисту для феодальної верхівки і шляхти, була дуже вдалою і за темпами проведення, і за загальним результатом впровадження оновленої системи судочинства. Розгляд її основних компонентів на базі аналізу Статутів Великого князівства Литовського дозволяє простежити її напрями і сутність. І якщо Другий Статут 1566 р. унормував основні структурні зміни у системі суду з введенням принципів становості і спеціалізації, більш чітко визначає судову ієрархію, то Третій Статут 1588 р. майже класично визначає судову процедуру, особливості функціонування шляхетської демократії в умовах дії Люблінської унії і спроб протидіяти анексії Речі Посполитої.

Разом з тим звернення до Третього Статуту актуально і через те, що, на думку українських і білоруських дослідників, на відміну від усіх тогочасних судейників Західної Європи, що здебільше кодифікували норми кримінального права, він найбільш повно відповідав потребам свого часу, охоплюючи майже усі сфери «суспільного життя, вміщаючи, крім кримінального, норми консти-